

VINCZE ZOLTÁN

FÉSZEKRAKÓ ARCHEOLÓGIA KOLOZSVÁRON

Kolozsvár ma Erdély egyik legrangosabb régészeti gyűjteményét mondhatja magáénak, egyben a tájainkon folyó archeológiai kutatás és szakképzés legtekintélyesebb központja. Száz-százötven évvel ezelőtt, fokozatosan küzdötte fel magát erre a tiszteletre méltó magaslatra. A lelkes úttörők tenni akarását gr. Mikó Imre alkotása, az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME, 1859) fogta össze, amelynek érem- és régiségtárát Finály Henrik szervezte meg, Torma Károly feltárásai felállították a római kor szakszerű kutatásának mércéjét, húga, Zsófia hatalmas gyűjteménye pedig elindította az őskor európai szintű búvárlását. A felsőbb osztályba lépés lehetőségét az egyetem régészeti tanszékének megszervezése teremtette meg (1899).

A kolozsvári régészeti iskola megteremtése

■ Az országos régészsképzés megoldására hivatott tanszék első nyilvános rendes tanára, egyben az EME érem- és régiségtárának igazgatója, Pósta Béla (1862–1919) Torma Károly oldalán, az aquincumi ásatások élményeinek hatására jegyezte el magát a régészettel. A Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztályán a századvég legtekintélyesebb magyar régésze, Hampel József mellett: ásatásokat vezetett, a régiségosztály vezetőjeként ráhárult a leletek, szerzemények feldolgozása. Jóformán minden régészeti korszak anyagában otthonosan mozgott. Feldolgozta a gr. Zichy Jenő kakázusi és közép-ázsiai útjairól hozott, a múze-

Fél évszázad alatt
Kolozsváron a nemzeti
lelkesedés, az alkotó
szellem történelmi
múzeumot és régészeti
iskolát teremtett...

umnak ajándékozott régészeti gyűjteményt, majd a gróf harmadik oroszországi utazásának régész szakembereként az európai civilizációk keleti forrásait, a honfoglaló magyarság hagyatékának gyökereit kutatta. Személyében az érem- és régiségtár a korszerű tudomány alapján álló rendezőjére, gyarapítójára, az egyetemi régészképzés hivatott, iskolateremtő mesterére talált.

Tanrendje összeállításakor Pósta a fővárosi tanszék példáját követte. Ám szolgálai utánzója nem lehetett, hiszen ott a régészeti oktatás számára csupán a klasszikus ismeretek átadására összpontosító tanárképzésnek alárendelt szerep jutott. Hampel előadásainak tárgya nem lépte át a görög–római civilizáció körét, csak a pannoniai és daciai provinciális emlékek ismertetésével merészkedett a klasszika archeológia határain túl. Ezzel szemben Pósta már az első két tanévben az őskori és a klasszikus régészet egyensúlyának megőrzésére törekedett. Csak ezután tért át a görög–római régészetnek a korabeli európai egyetemeken meghonosodott rendje szerint való tárgyalására. A keleti régészet több éven át tartó, egyetlen tömbben való ismertetése következett, amelyben (európai viszonylatban ritkaságnak számító) kiemelt hely jutott a mezopotámiai feltárások eredményeinek. A különleges hangsúlyt a Folyamközbe tevezett Keleti Intézet terve indokolta. Egy-egy kollégium erejéig a finnugor, a népvándorlás kori és a hazai középkori régiségek is helyet kaptak a tantervben. Az antik epigráfiának, a numizmatikának az európai egyetemeken többnyire elhanyagolt, több évre beosztott oktatása szemináriumi keretek között folyt. A görög, a római, illetve a középkori érmészet egymást követő bemutatása a pénztörténet szerves fejlődésének nyomon követését szolgálta.

Az egyetemi oktatás egykori magyarországi rendjében a régészet nem volt kötelező vizsgálati tantárgy. Pósta tanári működése első hónapjában régészeti kör indításával hívta fel a diákság figyelmét az új tantárgyra. Az érdeklődőketapidíjas tudományos segédmunkási minőségben bevonta a tárakban folyó munkába. A legjobbakat (Buday Árpád, Kovács István, Roska Márton) tanársegédi vagy osztályarcheológusi beosztásban maga mellett tartotta. Kitartóan küzdött azért, hogy kiépítse az egyesületi és az egyetemi gyűjtemények kezelésére képes Érmészeti és Régészeti Intézetet, amelyben önálló osztályok (őskori, ókori, népvándorlás kori, középkori, éremtani) biztosítsák a tudományos kutatómunka, egyben a szakemberképzés megfelelő kereteit. Remélte, hogy az osztályarcheológusok mellé rendelt, gyakornoki beosztású tanárjelöltek, tanulmányaik befejeztével, képesek lesznek a vidéki iskolai gyűjtemények, múzeumok vezetésére.

„...oly leletünk, melyben a tárgyak összetartozandóságát és a leletek körülményeit ismernénk, alig van; sőt egy igen jelentékeny résznél, különösen az újabb szerzemények közt, még a lelőhelyre nézve sem találunk semminemű feljegyzést” – állapította meg Pósta az érem- és régiségtár átvételekor. Ezért a gyűjteménygyarapítás módszerei közül, a régebbi történelmi korok tekintetében, a hiteles adatokat nyújtó ásatásokat részesítette előnyben. A beiktatását követő másfél évtizedben maga és munkatársai mintegy hetven helyen végeztek feltárást, de egyes pontokon a munkálatok két vagy több idényen át tartottak, ezért az ásatások száma valójában körülbelül kilencvenre tehető. Mester és neveltjei kollektív életműve az egykori Magyarország keleti fele, főképp Erdély távoli múltjának valamennyi korszakában ismereteink alapvető megújulását hozta.¹

A tudományos termés

■ A 19. században tudományos körökben általánosan elfogadott nézet szerint a Kárpát-medence az *őskőkor* (*paleolitikum*) idején lakatlan volt. A tudománytörténeti jelentőségű miskolci szórványlelet alapján végre Herman Ottónak sikerült megdöntene-

nie a tévhitet (1893), Kadiæ Ottokár igényes barlangi feltárásai (Szeleta-barlang, 1906) pedig egyértelműen igazolták az úttörő nézeteiről ismert polihisztor állásfoglalását. A parázs tudományos vitában Pósta Béla kiállt Herman igaza mellett, az őskorra szakosodott tanítványa, Roska Márton pedig a kutatásokat kiterjesztette Erdélyre. A felfedezés élményét hozó első feltárást a Déli-Kárpátokhoz tartozó Szászsebesi-hegyek egyik szűk völgyére tekintő csoklovinai barlangban végezte (1911). Pár napi ásatás után örömmel újságolta mesterének: „...valóságos delirium paleolithicumban vagyok éjjel-nappal, mióta előttem a biztos leletek.” Jáspisból, opálból pattintott pengék, vakarók sokaságát gyűjtötte, a „csontbazár”-nak bizonyult lelőhelyen rengeteg csiszolt, átfúrt csonteszközt és mintegy 80 barlangimedvekoponyát talált. Erdélyben „az első, stratigraphiailag pontosan fixált lelet a csoklovinai” – szögezte le. A leleteket a középső (*moustieri* kultúra) és a felső paleolitikumba (*aurignaci* kultúra) sorolta. A Sebes-Körös menti Körösbarlang határában nyíló Igric-barlangban hasonló korú leleteket talált, ám közlésükre nem keríthetett sort, a Felső-Maros menti Szentgericén kezdett ásatást pedig az első világháború kitérése félbeszakította. Így is mindössze néhány évre terjedő kutatásai bebizonyították a paleolitikum emberének erdélyi honfoglalását.²

Az *újkőkorszak* (*neolitikum*) célzott kutatását az érem- és régiségtárba került Torma Zsófia-gyűjtemény feldolgozása tette halaszthatatlanná. A hatalmas őskori anyag főképp a Maros-parti Tordoson, valamint más dél-erdélyi települések határában végzett gyűjtések, ásatások során gyűlt egybe. Az első magyar régész a tordosi telepet a homéroszi Trójával rokonította, Erdély legrégebbi településének tekintette, az edények falába karcolt jeleket a földrész legrégebbi írásjeleiként, a mezopotámiai kultúra európai kisugárzásaként értelmezte. Az európai szaktudomány mértékadó körei (R. Virchow, A. H. Sayce) őszinte érdeklődéssel, a magyar szaktekintélyek (Pulszky F., Hampel J.) viszont bizalmatlanul fogadták a tordosi felfedezést, és elzárkóztak a monografikus feldolgozás kiadásától. Az 1900. évi párizsi régészeti kongresszus szorgalmazására az MTA archeológiai bizottsága végre elhatározta a gyűjtemény közvételét (1901), és a feldolgozásra az anyag kezelőjét, az érem- és régiségtár igazgatóját kérte fel. Ám Pósta a kéziratot használatlanul hagyta, magát a gyűjteményt rendezetlennek ítélte, és úgy vélte, hogy a nagyon kevert anyag közlése semmivel sem vinné előbbre az erdélyi és magyarországi kőkorszak kronológiájának megállapítását. Megbízásából Roska Tordoson hitelesítő ásatásokat végzett (1910), amelyeket, immár együtt, kiterjesztettek a közeli Nándorvályára (1911). A munkálatok nyomán „megrőtt a Torma Zsófia-gyűjtemény belső értéke” – állította Roska. Egyben tisztázódott, hogy a gyűjteményben több telep több korszakból származó emlékei adtak egymásnak találkozót, de Torma Zsófia idő előtti halála miatt világos szétválasztásuk nem történhetett meg.

A hitelesítő ásatások által nyújtott anyag birtokában 1913-ban Pósta újrakezdte a feldolgozást. 1914 táján a Torma Zsófia-gyűjtemény bemutatását szándékozó kötet két fejezete kiadásra készen állt, de a történelem szeszélye nem hagyott időt a befejezésre. Csupán a kőanyag ásványtani vizsgálatára felkért geológus Ferenczi Istvának a kézírata látott nyomdafestéket. A világháború után közölt tanulmányaiban Roska tisztázta, hogy a nándorvályai és a tordosi település egyetlen történelmi folyamat szervesen összekapcsolódó két része, a jövő kutatások megsegítésére pedig 1941-ben kiadta a Torma Zsófia-gyűjtemény anyagát. Felismerve a Maros menti telep fontosságát, az utóbbi évszázad kutatása bevezette a balkáni középső és késő neolitikum Vinèa-kultúrájával egytestvér tordosi műveltség fogalmát, melynek népe közel-keleti és égei művelődési elemeket honosított meg Erdélyben. A Torma-gyűjteményben feltalálható több mint 300 képrásos jel (az úgynevezett Tordos-jelcsoport) társainak, az egyazon kultúrkörbe sorolható egyéb tárgyaknak (alsótárlaki

képirásos agyagtáblák, szobrocskák) a felfedezése igazolta az első magyar régészről felismerését.³

A századfordulón sok szakember megalapozatlannak ítélte a *rézkor* fogalmának Magyarország vonatkozásában történő használatát. Fokozottan volt indokolt ez az álláspont Erdélyben, ahol a megfelelő részletek vártak magukra. Pósta és tanítványa is hosszú ideig a kérdéses agyag-, kő-, csontleleteket, telepeket óvatosan „a neolitikum utolsó szakasza és a bronzkor közötti átmenet” korából valóknak mondták. A legelső ilyen korú telepet Kovács tárta fel Kolozskorpádon (1901). Észlelte ugyan a napvilágra került agyagedények díszítésében jelentkező lényeges különbségeket, mégis a telep egészét az átmeneti kor egyetlen művelődési rétegéhez tartozónak nyilvánította. Évtizedekkel később Roska felismerte, hogy itt időben két telep követte egymást, amelyek két egymást követő régészeti kultúrát képviselnek, és Kolozskorpád I., illetve Kolozskorpád II. néven az eneolitikumba, illetve a bronzkorba sorolta őket. E műveltségek megnevezésére a szakirodalom ma – a szerény korpádi telep helyett – az olténiai Coțofeni, illetve a Segesvár határában tornyosuló Wietenberg nevét használja. A névváltoztatástól függetlenül a kolozskorpádi telepek a két régészeti kor közti kulturális és kronológiai viszony hiteles tanúi.⁴

A korszak legismertebb feltárását szintén Kovácsnak köszönhetjük. Marosdécsén egy nagyobb temető 15 sírját ásta ki (1912). A temetkezéseknél megfigyelte a túlvilággal kapcsolatos elképzelésekre utaló részleges zsugorítást, az okker használatát, a mágikus célzatú koponyalékelést. A mellékletek között egyképpen talált kőből, illetve rézből készült tárgyakat. Évtizedekkel később megjelent közleményeiben a temetőt előbb az eneolitikumba keltezte, utóbb pontosított: az „erdélyi rézkori kultúra eddigi legteljesebb képét” mutatja. Elképzelhetőnek tartotta az erdélyi festett kerámiájú műveltségekkel való kapcsolatát, de a négykaréjú kőbuzogányok Kubán vidéki köztudására is felfigyelt. Ma a szakma a marosdécséi temetőt a Kárpát-medence régészeti közegetől idegen jelenségnek tekinti. A kisközösség, amely létrehozta, a Fekete-tenger északi mellékén honos úgynevezett okkersírok népéből szakadt ki. A helyi népesség és az újonnan érkezettek fokozatos összeolvadásából született meg a Kárpát-medence bronzkori társadalma.⁵

Roska Mártonnak a Maros alsó folyása mentén végzett ásatai egykor virágzó *bronzkori* műveltségek megismerését eredményezték. Példás feltárásai szorosan kapcsolódtak a magyar telepásatások módszerét megújító Márton Lajos tószegi kutatásaihoz. A perjámosi Sánchalmon végzett első ásata (1909) eredményeit a későbbiek (1910, 1911, 1913, 1921) megerősítették, a közeli Pécska és Szemlak határán emelkedő Nagysánc vallyalata (1910) pedig módot adott az általános következtetések megfogalmazására. A halmokat átvágó hatalmas kutatóárok lehetővé tették a többretegű telepek szerkezetének nyomon követését. Tíz vezérréteget, azokon belül további rétegeket, csoportokat azonosított. Néprajzi analógiákra is hivatkozva úgy vélte, hogy bizonyos ideig tartó otthagás után a lakosok a telep földjét feltöltötték hulladékkal, agyaggal, majd az elegyengetett felületen felépítették új házaikat. Fejtegetése a *tell*-telepek első magyar nyelvű leírása.⁶ A Közép-Tisza és az Alsó-Maros mente kora bronzkori régészeti műveltségét napjaink szakirodalma Perjámos-, Perjámos-Pécska-, Szőreg-Perjámos-, Maros-kultúra néven tartja számon. Ugyancsak Roska a Cibles alji Felsőszöcs határában végzett hitelesítő kutatáson (1913) egy késő bronzkori műveltség, a világháború után pedig további bronzkori kultúrák névadó településeit ásta meg (Gyulavarsánd, Ottomány). Roska Márton a Kelet-Alföld bronzkori régészetének alapvetője.

A *vaskorban* fellépett történeti népek régészeti hagyatékának azonosítása részben már megtörtént, a kitaposott ösvény szélesítése volt a soron levő feladat. A kora vaszkorban érkezett *szkiták* korábról ismert Maros-völgyi leleteit kivétel nélkül a vélet-

len hozta napvilágra. A 9 sírből álló Marosvásárhely-Mikszáth utcai temető volt a legelső, amely rendszeres ásatás nyomán került felszínre (1909–1910), egyben hosszú ideig az egyetlen is, amelynek anyagát (Kovács Istvánnak köszönhetően) feldolgozták és közzölték. A mellékletként előkerült nyílhegyek, ékszerek, vaskés késtelenévé tették a temető szkíta jellegét. A szkíta sírokban idegenül ható, helyi hagyományokat hordozó úgynevezett villanova-hallstatt ízlésű edények jelenlétét az ásató azzal magyarázta, hogy „a skythaság az itt talált kultúra hatásaitól nem zárkózott el, hanem annak elemeit, legalább részben, mihamar magáévá tette”.⁷ A marosgombási temető nyolc sírjánál (1912–1913) Roska nemcsak a mellékletek, hanem a rítus kettősségét is tapasztalta (hullatemetkezés, hamvasztás). A jelenségből két népesség együttélésére következtetett. Később a csatornás díszű, bütyökfüles agyagedényeket a *dák* anyagi műveltség legsajátabb emlékeiként emlegette. Kovács a felsőújvári nevezetes bronzlelet közelében feltárt 14 hamvasztásos sír mellékletei között kizárólag ilyen kerámiát talált (1909), ezért alig megkezdett feldolgozásában az emlékeket az etnikumra utaló pontosítást kerülve egyszerűen szkíta koriaknak nevezte. Az utóbbi fél évszázad folytatólagos kutatásai a felsőújvári temető sírjait a Hallstatt végére (Kr. e. 5. sz.) keltezték, és a trák-dák népesség hagyatékába utalták.⁸

A 20. század elején Erdélyből nagyon kevés *kelta* emléket ismert a szaktudomány, szinte kizárólag szórványleletek voltak, lelőhelyeik pedig jórészt a Maros mentén sorakoztak. Annál jelentősebb a Kis-Szamos völgyében felfedezett apahidai temető, az első ismert erdélyi kelta temető feltárása (1900). Kovács mintaszerű ásatása egy nagyobb temető 21 hamvasztásos temetkezését mentette meg. A sírgödörök alján, égett embercsontok társaságában, főképp vasból készült ékszereket (fibulák, karperecek), fegyvereket (kard, pajzs, nyíl-, lándzsahegyek), eszközöket (kés, olló, zabla), mellettük az áldozati állatok húsának tárolására szolgáló edényeket talált. A mellékletek megerősítették a keltáknak a vas győzelemre juttatásában, a fazekaskorong tájainkon való elterjesztésében játszott szerepéről kialakult felfogást. Kovács a temetőt a késő vaskor második felének elejére (La Tène C keltezte, földrajzi helyzete alapján pedig a Kárpátok két oldalán élő északi kelta népesség dél felé tartó egyik csoportjának tulajdonította. 1903-ban Roska a Felső-Tisza menti Balsán ugyanennek a népességnek két sírját ásta meg; egyikük szekermetkezés volt.⁹

A *római kor* búvárlásának gerincét a *limes* Torma Károlytól elindított kutatása képezte. A feladat a provinciális régészetre szakosodott Buday Árpádnak jutott. Terepbejárások során azonosította a meszesi és a Szamos menti egykori határsáv legfontosabb erősítési elemeit, ásatásaival végérvényesen eloszlatta Porolissum Tormától származó, a Meszes-kapu közelében javasolt lokalizálása körül még meglévő kétségeket. Az alsókosályi, tihói *castrumok* feltárására sajnos már nem keríthetett sort. E terveit a nyomába lépő kutatók valósították meg, mint ahogy ugyanők korrigálták azt a Tormától átvett téves feltételezését, hogy a meszesi *limes* gerincét egy folytonos töltés alkotta. A Duna–Tisza közén húzódó, vitatott korú és rendeltetésű sáncok bejárásával (1912) megkezdte a két provincia, Dácia és Pannonia közé ékelődő alföldi térség töltésrendszerének kutatását.

Az erősítési elemek vizsgálatára indított, éveken át folytatott ásatásai (1908, 1909, 1913, 1914) ugyan célú tévesztettek, de sikerült feltárnia a Porolissum körül kialakult város öt lakóházát. Maga Buday, illetve munkatársai, Roska és Kővári Ernő vajdahunyadi orvos megástak néhány *villa rusticát*, vidéki birtokközpontot (Dezmér, Ajton, Kolozsvár-Filléres járás, Magyarosd, Kolozsvár-Kistarcsa), lakóházat (Csákigorbó). Megtalálták a birodalomszerte alkalmazott, faragatlan kövekből álló *opus incertum* falrakás dáciai párját, egyben az agyagsövekkal megoldott könnyű boltozat keleti provinciákból eredő technikáját. Az egész római világból ismert példák alapján részint sikerült azonosítani a helyiségeket. A szobák járószintje alatti tér

téglaoszlopocskái, a meleg levegő áramlását biztosító téglák, csövek, a külső fűtőtér (*praefurnium*) a módos polgárok házainak padlófűtéses melegítéséről, az ablaküveg-töredékek egyes helyiségek természetes megvilágításáról vallottak. A felírtos kőemlékek, a Porolissumban talált katonai diploma a társadalom szerkezetébe, a hadsereg felépítésébe engedtek betekintést.¹⁰

Az európai történelemben a római korban belépő, a *népvándorlás* előhírnökeinek tekinthető *jazig szarmaták* hagyatékával a kolozsvári régészek egyetlen alkalommal találkoztak. A Csongrád vármegyei Jánosszálláson Kovács egy temető hét sírját tárta fel (1910). Nem érte meglepetésként a férfisírok szegénysége, az egyetlen női sírban talált gyöngyök nagy száma, a római fazekasság hatásáról árulkodó edények jelenléte, hiszen ezek a jelenségek régész körökben már ismertek voltak.¹¹

A születő régészeti iskola tagjainak lelkesedéséhez, becsúgyához méltó feladat Marosszentannán jelentkezett (1903). A sírfeltárás terén már tapasztalt Kovács homokbányászás közben talált temető mintegy 80 sírját mentette meg. Rombusz alakú tülemezrel és félkörös spirállemezzel borított, a vállakon párban hordott ruhakapcsoló tű (fibula) volt az egykor utolsó útjukra indított elhunytak leggyakoribb dísze. Néhány társukat oroszországi tanulmányútja alkalmával (1897–1898), ukrainai gyűjtemények *gót* leletei társaságában látta Pósta, de itt nem remélt nagy számban találkozott újra velük. Megfigyeléseiből azt a következtetést vont le, hogy a lemezfibula viselete a gótok Fekete-tengeri szállásterületén kezdődött, de széles körben elterjedt divattá Erdélyben vált. A sírokból hiányoztak a római pénzek, ezért Kovács a temető korát az Aurelianus-féle kivonulás utáni időbe, a 3. század végére és a következő századra helyezte, és a „germán s talán éppen gót” népességnek tulajdonította. A felfedezés a tudománytörténet ritka pillanatai közé tartozik: a tudományos világ elé tárta a népvándorlás egyik legnagyobb hatású népének első ismert temetőjét. Fél évszázadon át – a szakember, Bóna István fogalmazásában – a marosszentannai temető a „gót kultúra szinonimája” volt. A Dontól a Marosig húzódó hatalmas térségnek a gótokhoz köthető régészeti műveltségét a szakma Csernyahov–Marosszentanna néven tartja számon.¹²

1906–1907-ben Mezőbándon Kovács mintegy 200 sírből álló hatalmas temetőt tárt fel. A sírok nagy többsége egyetlen közösség hagyatékának bizonyult. Kelet–nyugat irányba tájolták őket. Egyetlen női sír kivételével valamennyit közvetlenül az elhantolás után kifosztották, de a sírrablók számára értéktelen vastárgyak a földben maradtak. Köztük a derékövről függő mellékszíjakra akasztott apró használati tárgyak, lándzsahegyek, nyílhegyek és példátlanul sok szerszám. Kovács a temetőt az 5–7. századra keltezte, és a sírok többségét a *gepidáknak* tulajdonította. Bóna István hetven évvel később megfogalmazott véleménye szerint a mezőbándi „Erdélyben az első mintaszerűen feltárt és közzétett gepida temető”.¹³

A Marosvásárhely-Mikszáth utcai ásátás alkalmával Kovács két, egymástól világoosan elkülönülő temetőt talált (1909–1910). Az ásátási terület nyugati részén fekvő, észak–déli tájolású 8 sírből a marosszentannaiakkal csaknem teljesen egyező mellékletek kerültek ki. Vitan felül állt, hogy a kis temetőt egy a 4. században élt gót közösség hagyta ránk. A temetőhely déli és nyugati szélén ásott 6 sír eltérő tájolása (kelet–nyugat) és jellegzetes mellékletei viszont a mezőbándi temetőre emlékeztették az ásatót. Ilyenképpen Kovácsnak sikerült szétválasztania a két közeli rokon germán népesség, a gótok és a gepidák régészeti hagyatékát.

A mezőbándi temető keleti és nyugati szélén Kovács 14 lovas temetkezésre bukkant, s nem tartotta kizártnak, hogy számuk eredetileg nagyobb volt, csak a későbbi bolygatás során a mellékletek elkallódtak. A perdöntő lócsontok és lószerszámok azonosítása után kijelentette: a „lovas elemekben csak az avarokat sejtethetjük”. Hasonló jelenséget tapasztalt Roska a Marosveresmarton megásott gepida temetőnél

(1914). Következtetésük: a két gepida temető túlélte az *avar* hódítást, a korai avar korban hódítók és meghódítottak közösen használták.¹⁴

A több kor emlékeit őrző marosgombási temetőben megásott sírok közül Roska néhányat, köztük egy lovas temetkezést és egy különálló lósírt az avaroknak tulajdonított. Az anyag feldolgozója, Kurt Horedt szerint 13 temetkezés illeszthető az avar hagyatékba, a temető a Maros középső szakaszánál csoportosuló 7–8. századi avarság legismertebb emléke.¹⁵ Főképp női sírjaiban felfedezhető volt a beköltöző *szlávok* régészeti hagyatéka: az avar–szláv együttélés tanúsága. 1908-ban a kolozsvári Rákóczi úton végzett próbaásatásról Pósta és Roska szlávznak ítélt edénytöredékeket és gyöngyöket vitt a múzeumba.

A Pósta Béla vezette régészeti iskola kutatói az Erdélyben megfordult csaknem valamennyi vándor nép régészeti hagyatékát azonosították. A hunok képezik az egyedüli kivételt, de az ő viszonylatukban az utóbbi száz év kutatása sem lépett sokkal előbbre.

A Kárpát-medencébe érkezett vándor népek sorát lezáró, egyben a középkorunkat megnyitó *honfoglaló magyarság* legelső erdélyi tanúját, egy lovas temetkezést Herepey Károly tárta fel Marosgombáson (1895). Pósta Béla tudományos programjában a honfoglalás kutatása kiemelt helyet foglalt el, de a szerencse csak 1911-ben, a Kolozsvár-Zápolya utcai temető megtalálásával szegődött mellé. Az immár tapasztalt Kovács és a pályakezdő Létay Balázs által feltárt 8 sír leletei a honfoglalók csaknem teljes régészeti hagyatékát felvonultatták. A ruha nyílását záró ezüstszalagok, fülesgomb, gyűrű, hajkarika, bizánci fülbevaló lehetővé tették az egykori női viselet rekonstrukcióját, a lovas harcosok ruházati kellékei (gombok, szíjvég, csat, övveretek) mellől nem hiányoztak a fegyverek (szablya fahüvellyel, visszacsapó íj, tegez, nyílhegyek), a tűzszereszámok, a ló eltorolásának bizonyosságai (végtagcsontok, zabla, kenyel). Az évtizedekkel később megjelent ásatási közlemény a dolgozat javára volt: hasznosíthatta a kutatás időközben született eredményeit. A sírok mellékletei „egyeségesen magyar honfoglalás koriak”, korukat „a honfoglalás első szakaszára, a *tényleges foglалás korába* kell utalnunk. A 10. század közepe tája az a határ, amikor emlékeink földbe kerülhettek.” Egykori használóik, viselőik honfoglaló magyarok voltak, akik „a Szamos völgyének kolozsvári szakaszát a magyarság számára elfoglalták” – szögezi le Kovács tanulmánya. A temető körzetében azóta talált sírok arról tanúskodnak, hogy a mai város területén a honfoglalás kori Erdély egyik fegyveres központjával számolhatunk.¹⁶

A kolozsvári eredményeket szerencsésen egészítette ki a Maros vízgyűjtő területén végzett Roska-ásatások hozadéka. A vajdahunyadi és a várfalvi Árpád-kori sírok feltárása (1911, 1912) közben e kiterjedt temetők honfoglalás kori kezdeteinek bizonyosságaira bukkant (rombusz alakú nyílhegyek, a ló eltorolására utaló égésnyomok). A marosgombási hitelesítő ásatáson (1912–1913) a korábbi szkíta és avar temetőbe ásott további honfoglaló-sírokra talált. Bár a feltárást nem fejezhette be – a folytatás az új régésznevezésekre vár! –, elkészítette az addigi kutatások mérlegét: úttörő kísérletet tett a honfoglalás erdélyi eseményeinek régészeti fogantatású felvázolására. Véleménye szerint „a honfoglaló magyarság már a vezérek korában megkezdte Erdély elfoglalását. [...] a Szamos és Maros völgyén benyomult Erdélybe. Hogy ez a benyomás a pusztá portyázás vagy pedig az állandó elfoglalás jellegét viselte-e magán, azt eldönti az a körülmény, hogy a bizonyítékul felhozott leletek rendszeresen, állandóan használt temetőkből származnak, s így itten csakis a szó igazi értelmében vett honfoglalásról beszélhetünk.”¹⁷ Nézetét az eltelt száz év felfedezései megerősítették.

A *közép- és újkori* feltárások élén három kora Árpád-kori temető áll: a már említett, Roskától felásott vajdahunyadi és várfalvi, valamint a szeghegyi (Bács várme-

gye), amelyet a kolozsvári iskola külső munkatársa, Szász Ferenc újverbászi tanár tárt fel (1910).¹⁸ Az első kettőben 57–57 sír sorakozott, az utóbbi is nagyobb lehetett, de csak 12 sírja maradt meg. A mellékletekben szegény temetkezések a temetőt ránk hagyó közösség keresztyény, köznépi jellegére utaltak. A keltezés a többségükben S végű hajkarikák, de mindenekelőtt a Szent Istvántól Szent Lászlóig terjedő száz év érméi tették lehetővé. A két erdélyi temető egykori ispáni várak közelében feküdt. A várfalvival kapcsolatban Pósta tudomást szerzett a közelben lévő vármaradványokról, el is érte védetté nyilvánításukat, de megásásukra csak fél évszázad múlva került sor. A rómainak vélt erősítés az oklevelekből ismert, Árpád-kori Turdavárral volt azonosítható.

A korai magyar várépítészet kutatásáról való lemaradást az egyházi emlékek világában tett váratlan felfedezés kárpótolta. Porolissum feltárása közben Buday rábukkant az Álmos herceg által alapított és az Anjou-kor végéig fennállt meszesi Szent Margit bencés rendház romjaira (1914). A Marosszentkirályon (1900), Marosvásárhelyen (1907) végzett mentőásatások román, illetve gótikus építészeti emlékekkel gyarapították a régiségtárat. A Vajdahunyaddal szomszédos Bojtoron Kővári Ernő feltárta a Hunyadi János által alapított ferences monostor szentélyének alapjait (1914). A kolozsmonostori munkálatok azonosították a 16–17. századi jezsuita rendház és iskola gazdasági épületeit (1901, 1908). A kisiklói (1903), székelyföldvári (1908) ásatásokon előkerült kályhacsempék a 15–16. századi udvarházak belső terének megismeréséhez szükséges értékes adatokat szolgáltatottak. A dél-alföldi bácsi török fürdő feltárása (1909) a hódoltság kori élet régészeti megközelítésű megismerésének első fecskéi közé tartozik.¹⁹

Az épületrégészeti kutatások egészében szerény középkori és kora újkori hozadékával szemben a főképp templomokban megejtett sírfeltárások sok szép eredménnyel örvendeztették meg a szakembereket. Legeredményesebbeknek azok a feltárások bizonyultak, amelyek a Műemlékek Országos Bizottsága által kezdeményezett nagyarányú restaurálások keretében folytak (Gyulafehérvár–székesegyház, Kolozsvár–Farkas utcai templom), illetve amelyeknél a megrendelő főúri család (Teleki – Gernyeszeg) biztosította a rendszeres ásatás feltételeit. Az ásatások e templomok, települések egyház-, birtok- és építéstörténetét kiegészítő adatokat szolgáltatottak, gyarapították viselet- és ipartörténeti ismereteinket, az erdélyi magyar múlt személységihez (Teleki Mihály kancellár, Apafi Mihály fejedelem) kötődő ereklyék feltárásával pedig e művészeti értékeként ismert emlékeket nemzeti örökségünk részei közé emelték.²⁰

Fél évszázad alatt Kolozsváron a nemzeti lelkesedés, az alkotó szellem történelmi múzeumot és régészeti iskolát teremtett, amelynek értékeit 1910-től a Pósta Béla szerkesztésében megjelenő kétnyelvű kiadvány (*Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie*) közvetítette az ország, a világ tudományossága felé. Olyan érték ez, amelynek tudatosítása, gyarapítása és továbbadása erkölcsi kötelességünk.

■ JEGYZETEK

1. Vincze Zoltán: Pósta Béla (1862–1919). In: Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kvár, 2009. 399–432.
2. Roska Márton: A diluviális ember nyomai a csoklovinai Cholnoky-barlangban. *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából* (a továbbiakban: *Dolg*) III(1912). 201–249.
3. Pósta Béla: Tordosi ásatásairól. *Archaeologiai Értesítő* XXX(1910). 435–436; Martin Roska: *Stațiunea neolitică dela Turdaș. Publicațiile Muzeului județului Hunedoara III–IV(1927–1928)*. 14–38.
4. Kovács István: A korpádi őskori telep. *Dolg* IV(1913). 1–17.
5. Șt. Kovács: *Cimitirul eneolitic dela Decia Mureșului*. *Anuarul Institutului de Studii Clasice* I(1928–1932). 89–101; Kovács István: A marosdécei rézkori temető. *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* (a továbbiakban: *Közl*) IV(1944). 3–21.

6. Roska Márton: Ásatás a perjámosi Sánczhalmon. Múzeumi és Könyvtári Értesítő (a továbbiakban: MKÉ) VII(1913). 81–122; Uő: Ásatás a perjámosi Sánczhalmon. MKÉ VIII(1914). 73–104; Uő: Ásatás a pécska-szemlaki határban levő Nagy-Sánczon. Dolg III(1912). 1–73.
7. Kovács István: A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori temető. Dolg VI(1915). 226–325.
8. V. Vasilev: Date noi despre necropola de incineratie de la sfârșitul primei vârstă a fierului, descoperită la Uioara de Sus. Thraco-Dacica XX(1999). 181–188.
9. Kovács István: Az apahidai őskori telep és La Tène temető. Dolg II(1911). 1–69.; Roska Márton: Kelta sírok s egyéb emlékek Balsáról. Dolg VI(1915). 18–48.
10. Buday Árpád: Porolissumból. Erdélyi Múzeum (a továbbiakban: EM) XXV(1908). 337–348; Uő: Porolissumból. EM XXVI(1909). 26–34; Uő: Porolissumból. Dolg II(1911). 70–105; Uő: Római villák Erdélyben. Dolg IV(1913). 109–165; Uő: Római ház maradványai Csákigorbón. Dolg V(1914). 45–66; Uő: Porolissumból. I–II. Dolg V(1914). 67–108.
11. Kovács István: A jánosszállási jazyg temető. Dolg V(1914). 109–120.
12. Pósta Béla: A maroszentannai sírmező. Az EME vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kvár, 1906. 102–109; Kovács István: A maroszentannai népvándorláskori temető. Dolg III(1912). 250–367; Erdély története. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp., 1986. I. 113.
13. Kovács István: A mezőbányai ásatások. Őskori telepnyomok és temető, La Tène izlésű temetkezés, népvándorláskori temetők. Dolg IV(1913). 265–429; Erdély rövid története. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp., 1989. 78.
14. Roska Márton: Das gepidische Grabfeld von Vereşmort–Marosveresmart (Turda–Tordaaranyos, Siebenbürgen). Germania 18(1934). 123–130.
15. Kurt Horedt: Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII. Cluj, 1958. 87–89, 93–100.
16. Kovács István: A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglaláskori temető. Közl II(1942). 1. 85–118; Gáll Erwin – Gergely Balázs: Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város 10–13. századi történetéhez. Kvár, 2009. 16–17, 102.
17. Roska Márton: Árpádkori temető Vajdahunyadon. Dolg IV(1913). 166–198; Uő: Árpádkori temető Várfalván. Dolg V(1914). 125–187.
18. Szász Ferenc: A szeghegyi árpádkori temető. Dolg II(1911). 301–311.
19. Buday Árpád: Porolissumból. Jelentés az 1914. évi munkálatokról. Dolg VI(1915). 90–94; Kővári Ernő: A vajdahunyadi róm. kath. templom középkori szentélye. Dolg V(1914). 450–457.
20. Pósta Béla: Teleki Mihály sírja. Dolg IV(1913). I. pótfüzet 3–35; Uő: A gyulafehérvári székesegyház sírleletei. Dolg VIII(1917). 1–155.

